

נייר עמדה

מלוכה, שחיתות והמאבק נגדה

הרב יובל שרלו

מוגש לכנס שדרות לחברה

תשס"ח - 2007

מלוכה, שחיתות והמאבק נגדה

מבוא:

המאבק בשחיתות השלטונית הוא אחד הנושאים העיקריים בהם עוסק התנ"ך, וממילא גם ההלכה היהודית שבאה בעקבותיו. בתוך התנ"ך, סגנון הדיון שונה ממקום למקום בשל הסוגה השונה של ספרי התנ"ך: התורה עוסקת בשחיתות השלטונית ברצף של מצוות והוראות הבאות להתמודד עימה; סיפורי "נביאים ראשונים" עוסקים בסיפוריהם בענייני שחיתות שלטונית, ואינם חושכים את ביקורתם גם מגדולי המנהיגות; נאומי "נביאים אחרונים" מלאים בביקורת על רשויות השלטון השונות – מלכים, כוהנים, נביאי שקר ושופטים – ותולים אף את חורבן הממלכות בשחיתות זו; ספרי הכתובים עוסקים בנושאים קיומיים שונים הנוגעים לדמות השלטון הכוחני והזהירות מפניו.

בנייר עמדה קצר זה אנו מבקשים לעמוד על ארבע נקודות עיקריות: ראשונה בהן היא ניתוח השחיתות השלטונית כפי שהיא מופיעה בתנ"ך, ומשמעותה; שנייה בהן היא ניתוח חלק מהדרכים בהן מתמודד התנ"ך עם השחיתות. שלישית בהן היא התמודדות התנ"ך עם מי שנפל בשחיתות, ודרכי התיקון של השחיתות. רביעית בהן היא ניסיון להעתיק את דרכי התנ"ך העוסק מטבע הדברים בשלטון מונרכי לזמננו אנו, ובחינת המסקנות אותן ניתן להסיק לזמננו אנו.

א

מהות השחיתות השלטונית כפי שהיא מתוארת בתורה:

בסיס הדיון למאבק התורה בשחיתות הוא בפרשת המלך שבספר דברים פרק יז. שם שוטחת התורה את סגנון המלוכה המקובל ("ככל הגויים אשר סביבותי"), ומצווה על עם ישראל להקים שלטון מלוכני עם הכניסה לארץ. ברם, התורה המודעת מאוד לכוחו של המלך, מנתחת היטב את שתי הסכנות הנובעות מהעוצמה הניתנת לשלטון. כשמסכמת התורה בפרשת המלך את הסיבות למצוות השונות בהן מצווה המלך (בהן נעסוק בהמשך) היא מגדירה גם את מטרת המצוות:

"לְבַלְתִּי רוּם לְבָבוֹ מֵאֲחִיו וּלְבַלְתִּי סוּר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמָאל..." (דברים יז, כ).

ניתוח פשוט מלמד שמדובר על שני סוגים של שחיתות. שחיתות ראשונה היא "רום לבבו מאחיו", לאמור: שלטון המתעלם מהעובדה שהוא שליח האומה ונדרש לפעול לטובת האומה, ובשל כך פועל לטובת האינטרסים הפרטיים שלו, תוך הפיכת העם לצמיתים ולנתינים במובן הרע של המילה. שחיתות מסוג שני היא מלכות המתעלמת מהמשימה למענה נבחרה לשלטון. בדרך השנייה עלולה השחיתות להופיע דווקא על ידי כניעה לגחמות העם והתמסרות לשטחיות הציבורית ולפופוליזם, תוך שעבוד המשימות הלאומיות להנאות הפרט.

בכך קובעת התורה כי בשעה שאנו עוסקים בשחיתות שלטונית יש אפוא לבחון באופן מתמיד שני עניינים. שלטון עלול למעול בתפקידו בין בשעה שהוא פוגע בפרטים למען טובת הנאתו. חידושה של התורה הוא

שיש להתמודד גם עם הסכנה בשחיתות מהסוג השני, והיא ההחנפה לציבור תוך התעלמות מהיעדים האמיתיים העומדים בפני הישות הלאומית.

הפגמים השלטוניים בסיפורי נביאים ראשונים:

בסיפורי הנביאים הראשונים אנו מוצאים עיסוק אינטנסיבי בכשלי הגורמים השלטוניים השונים, והדבר מלמד על עומק הביקורת הנבואית הסיפורית. הנבואה אינה נושאת פנים לאיש, ואינה מוכנה לקבל עוול מוסרי או שחיתות שלטונית אפילו כאשר מדובר על גדולי הצדיקים. ניתן להדגים זאת בשלושה סיפורים שונים בולטים, המדגישים פנים נוספות של הכשלים השלטוניים - שניים שעוסקים בדמויות שזכו לביקורת טוטלית על אישיותם ופועלם, ומהקוטב השני עומד דוד המלך, שבד בבד עם היותו דמות מופלאה ייחודית וצדיקה, הנבואה אינה מוחלת ואינה מתעלמת על נפילה בתחום השלטוני.

א. השחיתות הכהנית במשכן:

בסיפור בני עלי מלמד הנביא כי שחיתות יכולה ליפול לא רק במסדרונות השלטון אלא גם בקדושת המשכן. אף שאין כוח פוליטי ממשי ביד הכהנים, הם יכולים להפעיל את סמכותם הדתית כדי לקדם אינטרסים אישיים.

הנביא מבקר את בני עלי על שני עניינים שונים: ראשון בהם על העובדה שהם נטלו לעצמם מן הקורבנות הרבה לפני שהיה מגיע להם, תוך פגיעה חמורה הן ביעד הקורבנות והן באדם המקריב; שני בהם הוא העובדה שהם "יִשְׁכְּבֹן אֶת הַנָּשִׁים הַצִּבְאוֹת פֶּתַח אֹהֶל מוֹעֵד" (שמואל א ב, כב), לאמור: ניצול מיני, או התנהגות הדומה לכך.

סיפור זה מוסיף לביקורת על השחיתות השלטונית את העובדה שהשחיתות יכולה להתרחש אפילו במקום המקודש ביותר, על ידי כהני דת המשמשים לכאורה בקודש. לפיכך ההתמודדות עם השחיתות אינה יכולה לצמצם עצמה רק למסגרות השלטון הפוליטי, והיא חייבת להרחיב את עצמה בכל מקום בו ניתנות עוצמה וסמכות בידי אדם.

ב. דוד המלך במעשה בת שבע:

נדגיש כבר מהפתיחה כי היחס לדוד המלך שונה מהיחס לכל דמות אחרת, בשל העובדה שלא ניתן ללמוד את הסיפור על מעשה בת שבע בלי להקדים דברים על ייחודו, מעמדו הנבואי, קירבת א-לוהים שבו, היותו משורר ספר תהילים נקיות כפיו בתחומים אחרים ועוד. אנו מביאים את דמותו הן כדי ללמוד שאפילו אישיות ענקית כמוהו מסתכנת בהיותה בשלטון בניצול השלטון לטובתה שלה, הן כדי ללמוד מהעובדה שהנביא לא נמנע מלבקר אותו על כישלון במעשה בת שבע ואוריה, והן כדי לעסוק בהמשך באפשרות לשוב חזרה לאחר נפילה.

למעשה מדובר בשרשרת עניינים הקשורים בדוד המלך:

(1) המלך ניצל את שהותו בעורף בשעה שהעם נאבק בשדה המלחמה ונטל את אשתו של לוחמו הנאמן ביותר.

(2) המלך ביקש בתחילה להעלים את המעשה.

(3) המלך סיכן את מחנה המלחמה כולו והעדיף את האינטרס שלו במות אוריה על פני הניצחון במלחמה.

(4) אוריה נהרג במלחמה בשל מדיניות מכוונת מראש.

הסיפור מלמד אפוא כי אפילו בפסגות הגבוהות ביותר אורבת הסכנה של החלקה המדרון החלקלק. הנפילה אינה נעצרת רק בעצם המעשה הלא-ראוי, ופעמים רבות היא מדרדרת כדור שלג שאינו עוצר. המיוחד בדמותו של דוד המלך הוא העובדה שהוא הצליח לשוב, ובכך נדון בהמשך.

ג. אחאב במעשה כרם נבות:

מעשה כרם נבות מעמת שתי תרבויות שלטוניות, כאשר קריסתו הגדולה של אחאב הייתה העובדה שהוא ניצל את מעמדו של המלך כדי לנשל אדם פרטי ממעמדו ומנחלתו. בסיפור זה חמד אחאב את נחלת אבותיו של נבות, אך הוא היה נאמן לתרבות השלטונית הישראלית ולא מצא דרך לממש את תאוותו. איזבל אשתו, שהביאה לממלכתו של אחאב את התרבות השלטונית הציידונית, הסיתה אותו להעליל עלילת שווא על נבות, ולאחר שנגזר דינו להריגה הוחרם רכושו על ידי אחאב.

מעבר לסיפור ולמקופל בו, ישנה משמעות מיוחדת לעובדה שהנבואה העלימה עין מכל חטאיו של אחאב בתחום העבודה הזרה, אך בשעה שהוא נכשל בחטא השחיתות הנוראה – הנבואה לא הניחה לו וגזרה את עתידו. סיפור זה אפוא יוצר סולם ערכים תנכ"י מובהק: על אף התביעה המתמדת של הנביאים לנאמנות למצוות א-לוהים ולמלחמה בעבודה הזרה, הם הקדימו תמיד את הביקורת על השחיתות לכל נושא אחר.

הביקורת על השחיתות השלטונית בספרי "נביאים אחרונים":

ספרי נביאים אחרונים הם הבולטים ביותר בביקורת הנבואית על השלטון. כאן אנו מוצאים את הנאומים המופלאים של הנביאים, אשר חלק בלתי נפרד ממטרתם הייתה מחאה ותביעת שינוי חריף בדרכי השלטון והתנהלותו.

לצורך נייר עמדה זה נדגיש רק נקודות עיקריות בדבריהם:

א. השחיתות מופיע בכל הקשרי השלטון. נביאים אלו דברו על שחיתות הרועים המלכותיים, אך בד בבד דיברו גם על השחיתות במקדש. הושע, לדוגמה, טען כי הכהנים במקדש מושחתים כל כך, עד שהם מצפים כי העם יחטא כדי שהם יוכלו לאכול את הקורבנות: "חטאת עמי יאכלו ואֶל עֹנֶם יִשְׂאוּ נִפְשׁוֹ" (הושע ד, ח).

ב. את מחיר השחיתות משלמות השכבות שאינן קרובות לשלטון: "וְאִמֶּר שְׁמַעוּ נָא רָאשֵׁי יַעֲקֹב וּקְצִינֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל הֲלוֹא לָכֶם לָדַעַת אֶת הַמִּשְׁפָּט. שְׁנְאִי טוֹב וְאַהֲבִי רָע, גִּזְלֵי עוֹרֶם מַעֲלִיָּהֶם וּשְׂאֲרָם מַעַל עֲצֻמוֹתָם. וְאֲשֶׁר אָכְלוּ שְׂאֵר עַמִּי וְעוֹרֶם מַעֲלִיָּהֶם הַפְּשִׁיטוּ וְאֵת עֲצֻמֹּתֵיהֶם פָּצְחוּ וּפָרְשׁוּ כְּאֲשֶׁר בְּסִיר וּכְבֶּשֶׂר בְּתוֹךְ קִלְחָת" (מיכה ג, א-ג). בנקודה זו חשוב לציין כי מיכה מדבר בתקופה בה נעשו פעולות בנייה רחבות מאוד בירושלים, וטענתו אינה כנגד הבנייה והביצורים החשובים לעצמם, אלא בשל העובדה שהשחיתות המוסרית שלהם לקויה: "...בָּנָה צִיּוֹן בְּדָמִים וִירוּשָׁלַם בְּעוֹלָה" (ג, י).

ג. המשמעות החמורה ביותר של השחיתות היא העובדה שראשי המדינה (=הרועים) אינם עוסקים במשימה הלאומית, והצאן (=העם) מופקר: "הוי רעים מאבדים ומפצים את צאן מרעיתי נאם ד" (ירמיהו כג,א).

ד. השחיתות גורמת למנהיגות לפתות את העם בפתרונות קסם. הדימוי הוא שהשחיתות מביאה את השלטון למרוח טיה על גדר רעועה במקום לטפל בה מן היסוד: "...לא עליכם בפרצות ותגדרו גדר על בית ישראל לעמד במלחמה ביום ד'... יען וביען הטעו את עמי לאמר שלום ואין שלום, והוא בנה חיץ והנם טחים אתו תפל" (פסוקים שונים מיחזקאל יג). יצויין כי המינוח "לטיח" התחיל אפוא מכאן.

ה. שחיתות היא אווירה כללית. את השחיתות יוצרים לא רק השליטים אלא גם המערכת הסובבת אותם: "שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שמרון העשקות דלים הרצצות אביונים האמרת לאדניהם הביאה ונשתה" (עמוס ד. א).

ו. הנקודה החשובה ביותר העולה בנביאים היא סולם הערכים. בדברי הנבואה המפורסמים של ישעיהו הוא מדגיש כי אין טעם בעבודת הא-לוהים בשעה שמדובר בשחיתות שלטונית: "שמעו דבר ד' קציני סדם האזינו תורת א-להינו עם עמרה. למה לי רב זבחיכם יאמר ד' שבעתי עלות אילים וחלב מריאים ודם פרים וכבשים ועתודים לא חפצתי. כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם רמס חצרי... רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע. למדו היטב דרשו משפט אשרו חמוץ שפטו תום ריבו אלמנה" (פסוקים שונים מישעיהו א).

ספרי הכתובים:

מטבע הדברים בספרי כתובים אנו מוצאים התייחסות היונקת את המאבק בשחיתות ממקום אחר – לא בתחומי המשפט והסדר הציבורי, כי אם מתחומי החיים הקיומיים. איוב, לדוגמה, בנאום הסיכום של טענותיו, מדגיש את נקיות כפיו בהיותו במעמדו הראשוני קודם שנפל: "אם הלכתי עם שוא ותחש על מרמה רגלי. ישקלני במאזני צדק וידע אלוה תמתי. אם תטה אשרי מני הדרך ואחר עיני הלך לבי ובכפי, דבק מאוס" (איוב לא ה-ז), וכך רבות הדוגמאות.

ברם, הפסוקים המפורסמים ביותר, המדברים על חשיבות נקיות הכפיים ומהווים מקור לעצם קיומו של הביטוי, הם הפסוקים העוסקים דווקא בקרבה למקדש, ובהתניית הכניסה לפני הא-לוהים ביושרה מוסרית: "מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קדשו? נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשי ולא נשבע למרמה" (תהילים כד, ג-ד); "מזמור לדוד: ד' מי יגור באהלך מי ישכן בהר קדשך? הולך תמים ופעל צדק ודבר אמת בלבבו" (תהילים טו, א-ב).

ב

מהו הדרכים בהן מתמודד התנ"ך עם השחיתות השלטונית ?

על אף העובדה כי אין בתנ"ך ריכוז של דרכי ההתמודדות עם השחיתות השלטונית, ניתן להצביע על דרכים שונות מהן עולה גיוון רחב של התמודדות עם השחיתות:

א. **הפרדת רשויות:** עיקרון הפרדת הרשויות לא נולד בימי מונטוסקיה אלא הוא חלק מהתפישה הקונסטיטוציונית של התנ"ך. בספר דברים מתוארות ארבע רשויות ברצף: משפט מלוכה, כהונה, נבואה, והדברים עולים גם בדברי ירמיהו המדבר על ארבע הרשויות: "הַכֹּהֲנִים לֹא אָמְרוּ אֵיזָה ד' וְתִפְשִׁי תְּתוּרָה לֹא יִדְעוּנִי, וְהָרָעִים פָּשְׁעוּ בִּי וְהַנְּבִיאִים נָבְאוּ בַּפֶּעַל וְאַחֲרֵי לֹא יוֹעִלוּ הֶלְכוּ" (ירמיהו ב, ח). לא זה המקום להרחיב בסוגיית אופייה של הפרדה זו, אולם עצם קיומה מבוסס על עקרון הגבלת הכוח כמנגנון ראשוני המונע ריכוז עוצמה גדולה מידי במקום אחד.

ב. **הנבואה:** במערכת הפרדת הרשויות של האומה הישראלית מצויה הרשות הנבואית. זו רשות שאין בה כל כוח שלטוני, והיא פועלת מכוחה של העמדה המוסרית, ומכוח האמונה כי היא נושאת בחובה את דבר הא-לוהים. אחד מתפקידיו העיקריים של הנביא הוא להתמודד עם שחיתות השלטון, ולהוות מעין מנגנון ביקורת מוסרי.

ג. **חוקי המלך:** נייר עמדה זה נפתח בהצגת המודעות של התורה לסכנת השחיתות הנובעת מעוצמת השלטון בפרשת המלך. פרשה זו אינה מסתפקת בהעלאת הבעיה, כי אם מציבה נורמות מעשיות שראש השלטון בישראל חייב בהן.

מדובר בתי מערכות של נורמות. האחת היא מצוות לא תעשה, המגבילות את עוצמתו של המלך. התורה מחייבת אותו "לא ירבה", כלומר: לקיים ממלכה צנועה ולא ראוותנית, ומדיניות זו יוצרת אטמוספירה שאינה מטפחת שחיתות. השניה היא מצוות עשה לכתוב ספר תורה ולהניחה בחיקו, לאמור: חובה על המלך להיות מלווה בכל עת בספר חוקים מוסריים ואתיים ולקרוא בו כל ימי חייו, כדי לעצב את דרכי השלטון כראוי.

ד. **רטוריקה:** התנ"ך יונק מנקודת הנחה כי יש ערך רב לרטוריקה, להטמעת הזיכרון ההיסטורי וכדו'. המאבק בשחיתות אינו נעשה במערכת המשפטית בלבד, אלא גם ביצירת שיח אחר. השיח הזה נוצר על ידי הנבואה, על ידי מערכת החגים ההיסטוריים המזכירים כי פעם היינו עם של עבדים ועניינים שונים אינם מובנים מאליהם, על ידי מזמורי תהילים המדברים בשבחו של האדם הישר ועוד ועוד.

ג

אפשרויות התיקון והשיבה

המאבק בשחיתות מעוצב לא רק על ידי הניסיונות למניעתה אלא ובפעולות כאשר היא מופיעה. בתנ"ך נמסרים שני מסרים הפוכים ומנוגדים כלפי מי שסרח. מחד גיסא, אין מחילה על מעשה שחיתות שבעקבותיו באה התחמקות מאחריות, כפירה באשמה, והטלתה על אחרים. שתי דוגמאות בולטות לכך: אדם הראשון, אשר מאשים את אשתו ואינו זוכה למחילה על כך, ושאול המלך אשר כופר באחריותו ומטיל אותה על העם, לאחר שניסיונו לכפור בכישלון בכלל – כשל.

מאידך גיסא ישנה אפשרות תיקון וחזרה. הרעיון היסודי של **"תשובה"** אינו מצומצם בתחומי יחסי אדם וא-לוהים בלבד, כי אם מחלחל גם להתנהלות בעולם. שתי הדמויות המרכזיות המלמדות עיקרון זה הן יהודה בנו של יעקב ודוד מלך ישראל. אחריותו של יהודה למכירת יוסף תוקנה שנים לאחר מכן, בשעה שנידב את עצמו לשבת כעבד תחת בנימין אחיו, כדי שאביו יעקב לא ייפגע מאובדן בן אהוב נוסף; דוד מלך ישראל לא התנער מאחריות בשעה שהיא הוטחה בפניו על ידי נתן הנביא, קיבל עליו את הדין ואת העונש, ורק לאחר מן שב למעמדו הקודם.

חברה שאין בה אפשרות לתיקון וחזרה היא חברה עוול הגורמת נזק לעצמה בשני מישורים. במישור האחד – הפרטי – נעשה עוול כלפי מי שנפל, ואין מאפשרים לו לתקן. כולנו בני אדם, ואם לא נקבל גם את העובדה שאדם יכול ליפול ולקום אנו משמרים את הכישלון. כפי שנראה בהמשך, ישנן תביעות גדולות מאדם שכשל ומבקש לשוב למעמדו הראשון, אולם האפשרות פתוחה. המישור המשמעותי יותר הוא המישור הלאומי - חברה בה אין אפשרות תיקון היא חברה שתביא עליה כליה, בשל העובדה שלא יהיה בה אדם רציני ובר יכולת שיסכים להנהיג אותה. הכלל הידוע "מי שלא עושה – לא טועה", נכון גם בניסוחו ההפוך: "מי שלא מאפשרים לו לטעות ולתקן – לא עושה". ישעיהו הנביא מתאר את הניסיון למצוא מנהיג בשעת משבר, שיסכים בו זמנית הו להנהיג והן להיות מותקף על ידי המונהגים: **"...וְנִגַּשׁ הָעָם אִישׁ בְּאִישׁ וְאִישׁ בְּרֵעֵהוּ יִרְהָבוּ הַנֶּעֱר בְּזֶקֶן וְהַנְקֵלָה בְּנִכְבֵּד. כִּי יִתְפָּשׂ אִישׁ בְּאֶחָיו בֵּית אָבִיו שְׁמֵלָה לְכָה קָצִין תִּהְיֶה לָנוּ וְהַמְכָּשֶׁלָה הַזֹּאת תַּחַת יָדָךְ" (ישעיהו ג, ה-ו).** מובן כי הוא סרב: **"שֵׂא בְיוֹם הַהוּא לֵאמֹר לֹא אֶהְיֶה חֹבֵשׁ וּבְבִיתִי אֵין לָחֶם וְאֵין שְׁמֵלָה לֹא תִשְׁמְנִי קָצִין עִם" (שם ז).** סיבה מעניינת נוספת לקיומה של אפשרות התיקון מופיע בדברי חכמים: **"...אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן קופה של שרצים תלויה לו מאחוריו שאם תזוח דעתו עליו אומרין לו חזור לאחוריק"** (יומא כב ע"ב) לאמור: יש גם יתרון למי שנפל בעבר ותיקן את דרכו באמת, בשל העובדה שהוא ינהיג בענווה עמוקה וכל פעם שתזוח דעתו יהיה מי שיזכיר לו את העבר.

ברם, ישנן תביעות בלתי מתפשרות ממי שמבקש לשוב אל מקומו הראשון. תביעות אלו כוללות בתוכן:

- א. הודאה פומבית חד משמעית ובלי תירוצים – הזכרנו לעיל את דוד המלך כמקור לכך.
- ב. אי הטלת האחריות על אדם אחר, וגם כאן הוזכרו לעיל אדם הראשון ושאול.
- ג. נכונות לשלם את מחיר החטא ואי התדבקות בכסא. כך נהגו עלי השופט (תחילת ספר שמואל א) בשעה שהוטחה בפניו אשמתו בחטאי בניו, וכך אף נהג דוד המלך בקבלו את הדין בשעה שהודח מכסא מלכותו.
- ד. נכונות להירתם לתיקון הקלקלה שהוא הביא, וזאת ללא תמורה, כגון במעשה יהודה במכירת יוסף כפי שהוזכר לעיל.

- ה. הימנעות מגאווה ומשחצנות ומודעות מתמדת לקופה של השרצים התלויה מאחור.
- ו. הכרה בכך שהשיבה למעמד הקודם אינה פריבילגיה אישית, אלא מותנית בנכונות למנות אותו מחדש. יהודה אינו חוזר למעמדו קודם שיעקב קיבל את תשובתו, ודוד המלך אינו חוזר למעמדו לפני שהא-לוהים והאומה הסכימו שהוא ימשיך להיות מלך.

ד

מהי תרומת התנ"ך למאבק בשחיתות השלטונית:

על אף העובדה כי אנו איננו מתנהלים בשלטון מלוכני בתבנית המלוכה בתנ"ך, ניתן להעתיק עקרונות משמעותיים ביותר מהדיון התנכ"י והמאבק בשחיתות לימינו אנו. בין המסקנות השונות וההמלצות האפשריות:

- א. קביעת סולם הערכים, בו קודם המאבק בשחיתות השלטונית למאבק בתכנים הלא-ראויים ובמדיניות הפוליטית של השלטון. הכרעה ציבורית, בהמשך לדרכה של הנבואה, כי אין לבחור במי שנכשל והורשע ולא הודה והסכים לתקן את מעשיו, כמו גם מערכת **חוקית** חד-משמעית שלא תאפשר חזרה לשלטון בדרך זו, היא תרומה נכבדה למאבק בשחיתות.
- ב. הטמעת ההתייחסות לשני הסוגים של השחיתות. המשמעות הראשונה היא המקובלת היום - "רום לבבו מאחור", לאמור: העדפת האינטרסים הפרטיים על פני הלאומיים. ברם, לאור התנ"ך יש לטפח את המודעות שיש גם שחיתות מסוג שני, והיא הפופוליזם וההחנפה לציבור.
- ג. קביעה עקרונית של חוקים המקדמים את ההתמודדות עם שחיתות השלטון, ברוח מצוות המלך הקובעות מדיניות של "לא ירבה". חוקים שיטילו הגבלות הן על התנהלותו האישית של איש השלטון (במונחים של היום: הצהרת הון, ניתוק קשרים עסקיים וכדו'), והן על המדיניות הכללית של השלטון, שצריכה להיות מדיניות מצמצמת וצנועה.
- ד. אי התפשרות כלפי מנהיג שסרח ואינו מודה. לאור זה, ניתן להעריך כי לאור התנ"ך **יש לשלול לחלוטין את זכות השתיקה** ממנהיג המבקש להמשיך בתפקידו. הוא רשאי ככל אזרח לשתוק כדי שלא יורשע בדין, אולם אין הוא יכול להמשיך בתפקידו. קידום עיקרון זה הוא כלי משמעותי ביותר להתמודדות עם השחיתות.
- ה. תשומת לב לתחומי שחיתות אחרים שאינם דווקא בעלי כוח שלטוני. השדה המצמיח שחיתות הוא עוצמה מכל סוג שהיא, ובתוכה: עוצמה של מנהיג דתי, עוצמה של בעלי הון, בעלות צולבת וכדו'. על כן, במקביל להפרדת הרשויות המחלקת את עוצמתו של השלטון צריכה להיות מדיניות של הפרדת מרכזי כוח בכל התחומים ובכל העניינים.
- ו. רטוריקה מתמדת של אתיקה השלטונית. כיום אין נבואה, וכדי למלא באופן חלקי את המשימה הנבואית יש לטפח את הרטוריקה הנאבקת בשחיתות. זהו תפקידם של אנשי הדת, התקשורת החושפת והישרה, אנשי הרוח ובעלי המקצוע השונים. טיפוח זה נעשה בדרכים שונות, כגון:

קורסי חובה באתיקה בכל פרופסיה ובכל תחום; מינוי ועדות אתיות בכל מוסד; חיבור קוד אתי במקומות המועדים לנפילה וכדו'. מעבר לתועלת המעשית שלהם, הם יוצרים אווירה שאתיקה אינה בונס אלא חלק מהותי.

ז. יצירת מנגנון בו מנהיג שנפל יכול לשוב לתפקידו. מנגנון זה צריך לכלול תביעה מוחלטת להודאה בעובדות ובאחריות, נכונות לשלם את מחיר הקלקול, אימוץ שפה אחרת ופנייה לבקשת אמון מחדש.

הסכנה הגדולה ביותר האורבת לחברה היא השחיתות. מול אויב חיצוני ניתן להתאחד ולהתמודד. ברם, בשעה שהקריסה היא מבפנים, ותולעת השחיתות הורסת כל חלקה טובה, מתפוררת החברה והאמון ההדדי שבה, וחבריה פועלים מעתה למען עצמם בלבד, מתוך תחושה כי "כולם מושחתים". בשעה כזו לא ניתן עוד לקיים שלטון הפועל מכוח הקולקטיב ולמענו, והחברה מתמוטטת לתוך הבור השחור שהיא כרתה. נביאי ישראל עמדו על כך, ועל כן הפנו חלק גדול ממאבקם הרוחני לביעור השחיתות השלטונית. בדרכם של נביאי ישראל צריכה מדינת ישראל להיבנות, ולהשיב את היושרה, נקיות הכפיים והאמון הציבורי למקומם הראוי.